

"DIŞ POLİTİKA" NEDİR? TÜRKİYE'DEKİ DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Doç. Dr. Ömer KÜRKÇÜOĞLU

I. GİRİŞ

A. "Dış Politika'nın Tarihçesi

"Dış Politika" kavramı üzerinde ciddi bir biçimde düşünülmeğe başlanması ancak Birinci Dünya Savaşından sonradır. Ondan önce, Hükümdarların veya birkaç en yetkili kişinin tekeline olan dış politika konusu, bir "tabu" niteliği gösteriyordu. İngiltere gibi Parlamento geleneği eski ülkelerde bile dış politika, üzerinde en az tartışılan alan durumundaydı. "İmparatorluğun yüce çıkarları" öyle emrettiği için, dış politika üzerinde tartışmaya pek girilmezdi. Yine, İngiltere'de görüldüğü gibi, siyasi partiler başka konularda görüş ayrılığı içinde olabildikleri halde, dış politika üzerinde genellikle çatışmazlar ve benzer politikaları uygularlardı.¹ Sömürgeci devletler açısından bu durumun açıklaması kolay olsa gerekir. Ancak başka ülkelerde de dış politika konusu, yukarıda belirtilen genel duruma uygun olarak; devlet başkanı, başbakan, dışişleri bakanı üçgeninin içinde kalırdı.

XX. Yüzyılın başlarında Birleşik Amerika'da Andrew Carnegie, savaşın yok edilmesi için fon kurmuştu.² Ancak, araştırmalar sonunda 1911 yılında hazırlanan bir raporda, bunun yapılabilmesi için sunların iyice bilinmesi gerektiği ortaya çıkıyordu :

¹ "Muhafazakâr ve Liberal Parti'nin dış politika çıkarları (temel amaçları) birleşmekte (idil)...hizmetin en iyi şekilde görülebilmesi...her iki partideki önderlerin fikrine, politikanın, diplomasi hünelerine bilen ustaların eline bırakıldığı ve...teknik bir iş olarak, halk önünde tartışmalardan uzak tutulduğu ölçüde mümkün (dül)... "Mümtaz Soysal, *Dış Politika ve Parlamento, Dış Politika Alanındaki Yasama-Yürütme İlişkileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, A.Ü. SBF Yayınları, No. 183-185, Ankara, 1964, s. 44.

² Harry Howe Ransom, "International Relations", *Political Science, Advance of the Discipline* (Ed. by Marian D. Irish), Prentice-Hall, Inc., N.J., 1968, s. 55.

- ulusları harekete geçiren temeldeki etkenler
- bu hareketlerin yöntem ve hedeflerindeki gelişim
- ulusların birbirleriyle ilişkilerinin tarihi gelişimi.

Yani, kısaca, savaşı yok edebilmek için, uluslararası ilişkiler alanına bilimin el atması gerektiği görülüyordu. Ancak bunun gerçekleşmesi için ise kitlelerin yaygın biçimde bu gereğin farkına varması gerekiyordu.

İnsanlık, Birinci Dünya Savaşı ölçüsünde bir büyük, yani kitle savaşı yaşadıktan —savaşın yükünü yalnız cephede değil, her yerde çekmek zorunda kaldıktan— sonradır ki, dış politika konusuna el atmak gereğini duydu. İngiltere’de olduğu gibi, dış politikanın “gerçek bir tartışma konusu olarak” Parlamento’ya girebilmesi, “kitle demokrasisinin yerleşmesiyle birlikte, ayrıca kanlı bir Dünya Savaşının da geçirilmesinden sonra mümkün olabilecektir.”³ Gizli diplomasiinin ürünü olan gizli ittifak hükümlerinin, kendilerini hangi durumlara soktuğunu acı biçimde gören kitleler, dış politikayı birkaç kişinin tekelindeki bir yasak konu olmaktan çıkarmak yoluna girdiler.

Önce Birleşik Amerika’da Devletler Hukukçuları, hukuki bir yaklaşımla dış politika alanına el atmağa başladılar. ABD’nde bu çerçevede çalışan bilim enstitüleri kuruldu. Zamanla dış politika, siyaset bilimcilerinin incelediği bir alan oldu. Başka ülkeler de dış politikayı yasak alan olmaktan çıkarmağa koyuldular.

Birincisinden çok daha yakıcı olan İkinci Dünya Savaşı, bu yöndeki çalışmaları daha da hızlandırdı.⁴ “Dış politika” konusunu inceleyen “Uluslararası İlişkiler” disiplini bu dönemde hızlı bir gelişim gösterdi. Özellikle 1945-1963 arasındaki yoğun Dünya olayları sırasında çok sayıda kitap yayınlandı; araştırma enstitüleri kuruldu. Nazari ve pratik tahlil konularına ilgi arttı.

B. Temel Kavramlar

“Uluslararası İlişkiler” disipliniyle uğraşanlar, ya daha çok güç dengesini temel alan geleneksel (klâsik) yaklaşımla, ya da sosyal

³ Soysal, Dış Politika..., op. cit., s. 45.

⁴ Uluslararası İlişkiler (savaş-barış) üzerine eğilme konusunda, 1945 öncesi dönem pek verimli olmadı. Bu dönemin iki istisnai eseri şunlardır: Quincy Wright, A Story of War (Vols. I-II), University of Chicago Press, Chicago, 1942 ve Harold Lasswell, World Politics and Personal Insecurity, McGraw-Hill, N.Y., 1935.

bilimlerin yeni yöntem ve tekniklerini kullanan davranışçı (modern) yaklaşımla dış politika olgusunu incelemeye giriştiler. Birinci yaklaşım, yukarıda yer alan 1911 tarihli raporun ortaya koyduğu, bilinmesi gerekli üç unsurdan daha çok "tarihi gelişim" üzerinde durur. İkincisi ise, öteki iki unsura, yani "temeldeki etkenler" ve "yöntemler"e ağırlık verir. "Klasik-Tarihi" yaklaşımla, "Modern-Davranışçı" yaklaşım arasındaki tartışmayı⁵ incelemeye girişmeksizin, bazı temel ayrıntılara dokunmak yeterli olacaktır:

— Davranışçı Okul, uluslararası ilişkilerin tümünü kapsayan bir teoriye ulaşılabileceği görüşündedir.

Geleneksel Okul ise böyle kavramsal bir kuramın elde edilemeyeceği inancındadır.

— Davranışçı Okul, felsefi bir çerçevede, sisteme dayalı çözümlemede ısrar etmektedir.

Geleneksel Okul ise, insanın, yetenekleri çerçevesinde, dünyayı gerçek ve gözle görülebilir yönleriyle çözümlemesine ağırlık vermektedir.

Bu yaklaşımların (teorilerin) hiçbiri tek başına uluslararası ilişkiler disiplini bütünü yönleriyle açıklamaya yetmemektedir⁶. Mesele karar-alma sürecini temel alan kuram, veya niceliğe dayalı çözümleme, geleneksel yaklaşıma birçok yönden katkıda bulunmaktadır; ama yine de hiçbiri tek başına bir büyük teori çapında değildir. Fakat her birinin, uluslararası olguların açıklanmasında birbirini tamamladığını kabul etmek doğru olur.

Uluslararası ilişkiler yaklaşımları üzerinde daha fazla durmayacağız. Fakat dört kavram üzerinde kısaca durmak gerekmektedir: Dış Politika, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Politika ve Diplomasi.

Dış Politika: Bu konuda birçok tanım yapılmıştır. Bunları şöyle özetleyebiliriz: Bir devletin başka bir devlete veya devletler ya da daha geniş anlamıyla uluslararası alana karşı izlediği politikaya dış politika diyebiliriz.

⁵ Morton A. Kaplan, "The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations", *World Politics*, Vol. XIX, No. 1 (Oct., 1966), ss. 1-20.

⁶ Bu konuda bkz.: Ransom, *op. cit.*, s. 80'den: Martin Wright, "Why Is There No International Relations Theory?", *International Relations*, Vol. 2 (April, 1960), ss. 35-48, 62 ve David Vital, "On Approaches to the Study of International Relations", *World Politics*, Vol. 19 (July 1967), ss. 551-562.

Uluslararası İlişkiler : Devletlerin veya uluslararası kuruluşların birbirleriyle temasları, karşılıklı etkilenmeleri.⁷

Dış Politika ile Uluslararası İlişkiler arasındaki ayrılık şöyle anlatılabilir : Bir ülkenin, kendi sınırlarının ötesine karşı izlediği politika, o ülke açısından "dış politika"dır; daha geniş bir açıdan (sistem açısından) bakıldığında ise bir "uluslararası ilişki"dir.⁸

Uluslararası Politika : Uluslararası İlişkiler disiplininin asıl gelişmesini gösterdiği 1945 sonrası döneminin ürünü olan bu kavramı da şöyle özetlemek mümkündür : Ayrı ayrı devletlerin dış politikalarının birbirleriyle temasa geldiği uluslararası siyasi ilişkiler alanının, bu ayrı dış politikalarından hem etkilenen hem de onlara etkide bulunabilen genel olguları.

Diplomasi : Dış ilişkilerin, dış politikanın yürütülme biçimine ilişkin kaidelerinin tümü.

Yukarıdaki üç kavramdan özellikle Uluslararası Politika nisbeten yeni bir kavram⁹ olduğu halde, Diplomasi eski Yunan'danberi var olagelen bir kurumdur.

II. TÜRKİYE'DE "DIŞ POLİTİKA" KAVRAMI

A. Geçmişteki Durum

1. Osmanlı Devleti Döneminde

a. Güçlü Döneminde

Yukarıda dış politika kavramı üzerinde ilmi açıdan durulmağa başlanmasının Birinci Dünya Savaşının sonrasına rastladığını söyledik. Dış Politika'nın Uluslararası İlişkiler disiplini altında incelenmesi yeni sayılabilecek bir olgudur. Fakat dış politika olgusu, devletler arası ilişkilerde, devlet olgusuyla yaşıt biçimde var olagelmıştır.

⁷ Yani, "uluslararası ilişkiler", ulusların "dış politikaları"nın toplamından ibaret değildir; daha geniş çerçevede bir karşılıklı etkileşim süreci üzerinde durmaktadır. James E. Dougherty-Robert L. Pfaltzgraff, Jr., *Contending Theories of International Relations*, J.B. Lippincott Co., Philadelphia-New York, 1971, ss. 25-26.

⁸ Fred A. Sondermann, "The Linkage Between Foreign Policy and International Politics", *International Politics and Foreign Policy, A Reader in Research and Theory* (Ed. by James N. Rosenau), 5th Printing, The Free Press, New York, 1967, s. 11.

⁹ *Ibid.*, s. 9.

Türkiye'de "bugünkü", yani son 15 yıldan bu yana dış politika kavramından ne anlaşıldığını incelemeyen önce, Osmanlı Devleti dönemine kadar geriye gitmek mümkündür.

Osmanlı Devleti güçlü olduğu sürece diplomasiye hayati önem vermek gereğini duymadı. Devlet, üstün askeri gücüne dayanıyordu. Başka devletlerle ilişkilerini de askeri gücü biçimlendiriyordu. Ancak, kuruluş döneminde, yani askeri gücü her alanda oluşuncaya kadar geçen sürede bazı devletlerle dostluk ilişkilerine (diplomasiye) özellikle önem verildiği görülür. Meselâ Osmanlı deniz gücünün henüz oluşmadığı başlangıç döneminde (XIV. yüzyılda) Osmanlı Devleti, denizlerde, güçlü Venedik'e karşı yine deniz gücü yüksek olan Ceneviz'le ilişkilerini iyi tutmağa özen göstermiştir.¹⁰

b. Güçsüzleşme Döneminde

XVIII. Yüzyıldan sonra Osmanlı Devleti'nin gücü zayıflamağa yüz tutunca, diplomasi de ön plâna geçmeğe başladı. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında (1718-1730) Avrupa gelişmelerini izlemek üzere 28. Mehmet Çelebi elçi olarak Fransa'ya gönderilmiş; ayrıca Viyana'ya da şebender (konsolos) yollanmıştır.¹¹ Osmanlı Devleti, ilk sürekli elçilerini de bu Yüzyılın sonlarında göndermiştir.¹² XIX. Yüzyılın başlarında Yunan ayaklanması ve ardından Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanması, bu temsilciliklerin kurulması (Avrupa'yla diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi) faaliyetini bir süre için aksatmışsa da, olayların yatışmasından sonra yeniden hızlanmıştır.¹³

Diplomasi kurumunun bütün Avrupa'da gelişmeğe başlaması da aslında bu döneme rastlamakla birlikte, diplomasi artık Osmanlı Devleti için bir güvenlik aracı niteliğini almaktadır. Askeri güç zayıfladıkça, diplomasinin hayati önemi artmaktadır. Devletin güçlü olduğu dönemde yabancı devlet başkanlarına yazdıkları mektuplar-

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt (Kuruluştan İstanbul'un Fethine Kadar), Türk Tarih Kurumu Yayını, XIII. Seri-No. 16 (1), Ankara, 1947, ss. 117-123.

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, 1. Kısım (Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar), Türk Tarih Kurumu Yayını, XIII. Seri-No. 16 (d1), Ankara, 1956, s. 151.

¹² İlk sürekli Osmanlı elçiliği 1793 yılında İngiltere devleti nezdinde kurulmuştu. Londra'ya gönderilen ilk sürekli Osmanlı Elçisi Yusuf Ağah Efendi idi. Hüner Tuncer, "Eski" ve "Yeni" Diploması, (SBF, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1979, s. 73.

¹³ Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, Cilt II, Karabet Matbaası, İstanbul, 1318 (1900), s. 418.

da ("nâmelerde") tepeden bakan ifadeler kullanan, yabancı elçilerin kabulünde benzer bir tutum gösteren Osmanlı Padişahları, artık eşit davranma gereğini görmeğe başlıyorlardı.¹⁴ Bu gelişmelerin ileri bir aşamasında, Haziran-Temmuz 1867'de Padişah Abdülaziz, özellikle Girit meselesinde Fransa'nın desteğini elde etmek amacıyla, önce Fransa'yı, sonra İngiltere'yi ziyaret etmiştir. Ziyaretin, hem Osmanlı Devleti, hem de Avrupa açısından önemi şuradaydı: "Osmanlı tarihinde, büyük istilâ hareketleri sayılmamak şartıyla ecnebi memleketlerinde seyahate çıkmış yegâne Padişah ve Hıristiyan memleketlerine dost olarak gitmiş yegâne Halife Sultan Abdülaziz'dir."¹⁵

Bu gelişmenin ilk ortaya çıktığı dönemde (XVIII. yüzyılda), Avrupa devletlerinin aralarında birçok çekişmelerin (çeşitli nedenlerle uzun süreli savaşların) olması, Osmanlı Devleti'nin bir bakıma işine yaramıştır. Birbirleriyle uğraşan Avrupa devletleri, zayıflayan Osmanlı Devleti'ne karşı ortaklaşa bir tutuma girememişlerdir. Hatta, Avrupa devletleri, birbirlerine karşı oluşturdukları ittifaklara Osmanlı Devleti'ni de çekmek için zaman zaman yarış içinde olmuşlardır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin işini kolaylaştırmış ve daha uzunca bir süre ayakta kalmasına da yardımcı olmuştur. Dış gailelerden umumiyetle uzak kalınabilen bu dönemin tipik örneği Lâle Devridir.

Osmanlı Devleti, Avrupa sorunlarından uzak kalmağa çalıştıysa da, bu sorunlara bulaşmaktan yine de kendini kurtaramadı. Osmanlı Devleti'nin, iç çekişmelerle de yoğunlaşan çöküşü hızlandıkça, birbirleriyle çatışan Avrupa ülkelerinin istihası kamçılanıyor, her biri onu kendi çıkarına âlet etmek istiyordu.¹⁶ Kendi varlığını tek başına koruyamayacak duruma gelen Osmanlı Devleti, yine bu dönemde İsveç ve Prusya'yla ittifaklar yapmak zorunda kalıyordu.

Öte yandan, Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya'yla savaşların sürüklendiği gibi, nihayet 1789 Fransız Devrimi'ni izleyen çalkantılı dönem de Osmanlı Devleti'ni etkiledi. Fransa, 1798'de Osmanlı Devleti'nin Mısır topraklarına saldırınca,¹⁷ Bâb-ı Âli, o kadar uzak durmağa çalıştığı Avrupa savaşlarına bulaşmış oldu. Avrupa sahnesinde Fransa'nın karşısında yer alan başlıca devletlerden İngiltere ve

¹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, 1. Kısım, op. cit., s. 171.

¹⁵ İsmail Hakkı Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt: 4 (1703-1924), İkinci Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1961, ss. 216-217.

¹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, I. Kısım, op. cit., s. 465.

¹⁷ Ayrıntıları için bkz.: Enver Ziya Karal, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 63, Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri: VIII, İstanbul, 1938.

Rusya, Osmanlı Devleti'nin yardımına koştular. Osmanlı Devleti, 23 Aralık 1798'de Rusya'yla, 5 Ocak 1799'da da İngiltere'yle ittifak imzaladı. Her iki devletin de yardımda bulunmasının kendileri açısından elbette nedenleri vardı. Fakat asıl mühim yönü, Osmanlı Devleti'nin bu tarihten sonra güvenliğini bir "denge politikası"na dayandırmaya başlaması oldu. Yani, güçlü bir devlete karşı bir başka güçlü devlete veya devletlere dayanmak, hattâ müttefiki olan devletleri de birbirlerine karşı oynamak biçiminde kendini gösteren "denge politikası", Osmanlı Devleti'nin ömrünü bir süre daha uzatan etkili bir unsur oldu.

Dış politikanın, diplomasi ustalıklarının, Osmanlı Devleti bakımından böylesine önem kazandığı bu dönemde, dış ilişkiler konusu, yukarıda ele aldığımız gibi, Dünyadaki genel duruma da uygun biçimde, Hükümdar'ın ve onun Sadrazamı ile Dışişleri Bakanı'nın yetki alanından öteye taşmayan bir nitelik gösteriyordu. Osmanlı Devleti, Keçecizâde Fuat Paşa gibi gerçekten usta diplomat Nâzırlara da sahip oldu. Zaten Batılı kaynakların da kabul ettiği bir gerçek şuydu: Türkler, kritik coğrafi mevkilerinin de bir gereği olarak, büyük devletlerin talanından, aynı zamanda ancak usta bir diplomasiyle kendilerini kurtarabilirlerdi. Osmanlı Devleti'nin, devamlı bir çöküş dönemi geçirmesine rağmen oldukça uzun bir süre yaşayabilmesinin önemli bir nedeni bu olmalıydı. Birçok Batılı yazarın, Türkler için "doğuştan diplomat" deyimini kullanması boşuna değildi.

Türklerle, iyi diplomat yetiştirmekte şanslı olabilirdi. Ancak, dış siyasi konularda etkili bir denetim —aşağıda temas edeceğimiz XIX. Yüzyıl sonlarındaki istisnai ve kısa dönem dışında— Osmanlı Devleti'nde de elbette söz konusu değildi.

Osmanlı Devleti'nde, bütün çağdaş kurumlarıyla "iç siyaset" kavramı o kadar geç ve eksiklerle dolu bir olgudur ki, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilânına kadar, "siyaset" deyince, "dış siyaset" anlaşılıyordu. Bu durumun bir göstergesi şudur: 1859'da kurulan Mekteb-i Mülkiye'de başındanberi okutulan ve dış olaylar tarihini anlatan "Tarih" dersi, 1908'den sonra "*Siyasi Tarih*" ("*Tarih-i Siyasi*") adını taşımaya başlamıştır. Bugün ise, "Türk siyasi tarihi"nden söz edildiğinde, artık "iç siyaset tarihi" anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti döneminde dış politika olgusu, Hükümdar ve birkaç yüksek görevlinin tekelindeydi ama dış politika konularının (dış etkenlerin), memleketteki anayasa gelişmeleri (iç etkenler) üzerinde etkide bulunup, uzun dönemde dış politika konusunun bir yavaş alan olmaktan çıkmasını sağlayacak önemli bir dolaylı etkisi yi-

ne de olmuştur. Gerçekten de Osmanlı Devleti'nde anayasa gelişmeleri, bu yolda yaygın bir kitle mücadelesinin adım adım elde ettiği başarılarından çok, Padişah'ın ve Devlet erkânının, XIX. Yüzyıl başlarından itibaren artan dış meseleler karşısında, Avrupa'daki güçlü liberal akımları ve bu fikirlerin güçlü temsilcisi olan büyük devletleri (özellikle İngiltere'yi) hoşnut etmek için başvurdukları çareler olarak da görülebilir. 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı sırasında, Osmanlı Devleti, ayaklanan Mısır Valisi karşısında âciz kalıp Avrupa'daki bu çevrelerin yardımına başvurmak zorunda kalmıştır. 1856 yılında Islâhat Fermanı yayınlandığı sırada da Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı bir savaş vermiş ve bu savaşta yine İngiltere'nin desteğine dayanmıştı. 1876 yılında I. Meşrutiyet'in ilânında da, artan Balkan karışıklıkları karşısında yine aynı çevrelerin desteğini elde etmek ve Balkanlar'da kendisinden reformlar uygulaması istenilen Osmanlı Devleti'nin, kendisinin liberal bir yapıya kavuştuğunu göstererek bu baskılardan kurtulmak amaçlarının da rolü olsa gerekir. I. Meşrutiyet'in ilânının, İstanbul'da Balkanlar konusunu görüşmek üzere toplanan bir uluslararası konferansın başlangıç gününe (23 Aralık 1876) rastlatılması oldukça mânidardır.¹⁸ Mithat Paşa, açıkça söylememekle birlikte, federatif bir sistem kurmak ve Osmanlı Devleti üzerindeki dış baskıları hafifletmek istiyordu.¹⁹ Ayrıca, özellikle Büyükelçi Ignatıyef'e, "Mutlakıyetçi Rusya'nın Anayasalı Osmanlı Devleti'ne müdahaleye hakkı olmadığı" söylenebilecekti.

Dış etkenin iç yapıyı etkilemesi Osmanlı Devleti'nin daha sonraki dönemlerinde de, Cumhuriyet döneminde de²⁰ görülmüştür.

1786 Anayasasıyla kurulan I. Meşrutiyet Meclisinde dış konuların, istisnai bir biçimde enine boyuna tartışıldığı görülür. Zaten II. Abdülhamid de, 19 Mart 1877'de toplanan Meclis-i Mebusan'a gönderdiği mesajda, izlediği dış politikaya Meclis'i ortak etmek isteyen bir ifade kullanmıştı.

Başka ülkelerin Parlamento gelişmelerinde ilk ele alınan konular, para (vergi) ile ilgili olup, dış politikanın eleştiriyeye uğraması çok

¹⁸ Bkz.: Fahir H. Armaoğlu, *Siyasi Tarih, 1789-1960*, Üçüncü Baskı, A.Ü. SBF Yayınları No.: 362, Ankara, 1975, s. 266.

¹⁹ Siyasi İlimler Türk Derneği'nin Nisan 1976'da Ankara'da düzenlediği "Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı" Sempozyumu'nda, 10 Nisan 1976 günü, Prof. Dr. Mümtaz Soysal'ın "I. Meşrutiyet Parlamentosu ve Dış Politika" başlıklı konuşması.

²⁰ Bu konuda bkz.: Ömer Kürkçüoğlu, "Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946'dan bu yana)", *Sbfd*, Cilt. XXXIII, No: 1-2 (Mart-Haziran 1978), ss. 213-247.

sonra varılan bir aşama olduğu halde, I. Meşrutiyet Meclisi'nde dış konular ön plândadır.²¹ I. Meşrutiyet döneminde siyasi parti bulunmaması sonucu, parti disiplini gibi bir kavram da olmadığından, dış konularda çetin eleştiriler yapılabilmektedir. Hattâ Meclis'in kapatılmasının temel nedeni de bu olmuştur.

Osmanlı Devleti o sırada Rusya'yla savaş halindeydi. Bu savaş sırasında Meclis'de Osmanlılık fikri güç kazanmaktaydı. İlk Meclis'deki gayri-müslim mebusların da Devletin bölünmezliğinden yana bir tutum almaları ilgi çekicidir. "Meclis, Rusya ile savaş başladığında, Osmanlı vatanseverliğinin örneği sayılacak nutuklara sahne olmuştur."²² Yani ilk Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda —en geniş biçimde temsil edildikleri halde— azınlıkların milliyetçilik sorunu yarattığı ve II. Abdülhamid'in bu gerekçeyle Meclis'i kapattığı düşünülemez.²³

Ancak, Meclis'in dış konulara yönelik bu "aşırı" ilgisi²⁴ ve savaş gelişmelerinin çok sert eleştirilere uğraması karşısında, dış politikada hareket alanının kısıtlanacağı kaygısı, II. Abdülhamid'i çok etkilemiştir. Sonunda, önce Meclis'in yenilenmesi yoluna gidildi. Ocak 1878'de toplanan yeni Meclis, Şubat'ta "vakit kaybı (dış nedenler)" gerekçesiyle feshedilmiştir.

Padişah, ülkenin yeni bir ölüm-kalım savaşı içinde olduğu bir sırada dış siyasete yönelik eleştirilerden "rahatsızlık duymakta" o kadar haksız da sayılmazdı. Eleştiri kavramı —hele dış konulara yönelik eleştiri kavramı— o kadar yeniydi ki, böylesine yoğun bir şekilde kullanılması, zaten Meşrutiyet'i gönülsüz kabul etmiş olan Padişah için bir fesih gerekçesi yaratmağa fazlasıyla yetti.

İstisnai diye nitelendirdiğimiz bu kısa dönemden sonra II. Meşrutiyet'e kadar, dış politika yeniden başlıca Padişah'ın tekelinde kaldı. II. Abdülhamid, "denge politikası"nda, yani bir büyük devleti ötekine karşı oynama işinde oldukça ustalıkla bir uygulama gösterdi.

²¹ Soysal, a.g.k. (adı geçen konuşma).

²² İlber Ortaylı, "İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili", Armağan (Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı). A.Ü. SBF Yayınları No.: 423, Ankara, 1978, s. 175.

²³ Ancak, Padişah, Avusturya-Macaristan Parlamentosu'nun 1866'dan sonraki gelişmelerinden kaygı duyup aynı durumun Osmanlı Devleti için de ortaya çıkmasından çekinmiş olabilir. *Ibid.*, s. 176.

²⁴ Öyle ki, Rusya'ya karşı yürütülen savaşta İngiltere'nin de yardıma geleceği umularak, bu yolda bir mektup bizzat Meclis'ce hazırlanıp bir mebusla İngiliz Elçiliği'ne gönderilmişti. Soysal, a.g.k.

Ancak, elbette Devletin, birtakım köklü sebeplere dayanan çöküşünün bir sonucu olan parçalanma durmadı.

II. Meşrutiyet'ten sonra dış politika konusu yeniden tartışma alanına çıkmıştır. II. Meşrutiyet Parlamentosu, iki bloka ayrılan Avrupa'da sürtüşmelerin arttığı bir dönemde, 17 Aralık 1908'de çalışmalarına başlamış ve "kendini, İmparatorluğun parçalanmasının hız kazandığını gösteren bir dizi savaşların içinde bulmuştur."²⁵ Bu durumda, Parlamento'nun dış konuları yeni bir değerlendirmeye tâbi tutması güçleşiyordu. Bu zor ortamda, Parlamento, "dış politika güçlüklerini çözmek, hattâ İmparatorluğun toprak bütünlüğünü korumak için 'dost büyük devletler'in yardımını sağlamak gibi artık gelenekleşen hükümet politikasını...biricik çıkış yolu olarak görmekten"²⁶ öteye ister istemez gidemeyecektir. Parlamento, dış siyasi konulara ayrıntılarıyla eğilmek yerine, ancak umumi nitelikteki tartışmalara ilgi göstermiştir.²⁷ Zaten dış konularda yetişkinlikleri de olmayan Parlamenterler, ayrıca dış sorunları yürütme organının görevi sayma alışkanlığı içindeydiler. "Bunun da ötesinde, devletler arası ilişkilerin ayrıntılarına inildiğinde, bunun, yarardan çok zarar getireceğinden İdeI korkulmaktaydı."²⁸

Oysa, bu sefer siyasi partilerin de varlığı, dış politika tartışmalarına yeni bir çap katabilirdi. Sonuçta, 1908-1914 arası, yine "denge politikası"nın gereği olarak, yeni bir dış dayanağın arayışı içinde geçti. Dönemin iki temel siyasi partisi olan İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf'dan birincisi daha çok Almanya ile ittifak yanlısı; ikincisi ise İngiltere-Fransa yanlısıydı.

Osmanlı Devleti'nin, yaklaşan Birinci Dünya Savaşına hangi tarafta gireceği konusundaki siyasi tahteravalli oyunu, Alman yanlılarının üstünlüğüyle sonuçlandı. Ancak, Osmanlı Devleti'nin ve halkın kaderini bu kadar yakından ilgilendiren bir konuda verilen karar, yine çok dar bir zümrenin tekelinde kaldı. Öyle ki, Almanya'yla yürütülen ittifak görüşmeleri son aşamasına vardığında, Hükümetin bazı üyelerinin bu durumdan haberi bile yoktu. Kabine'deki Alman taraftarları, başta Harbiye Nâzırı Enver Paşa, Padişah'ı da

²⁵ Siyasi İlimler Türk Derneği'nin Nisan 1976'da Ankara'da düzenlediği "Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı" Sempozyumunda, 10 Nisan 1976 günü Prof. Dr. Şerafettin Turan'ın, "II. Meşrutiyet Dönemi Parlamentosu ve Dış Politika" başlıklı konuşması.

²⁶ İdem.

²⁷ İdem.

²⁸ İdem.

yanlarına çekerek Almanya'yla ittifakı elde ettiler. Osmanlı Devleti'nin daha sonra Savaşa girmesine yol açacak gelişmeler (özellikle *Goeben* ve *Breslau* adlı Alman gemilerinin Çanakkale'ye sığınmaları ve bir müddet sonra da Karadeniz'deki Rus limanlarının topa tutulması), yine büyük ölçüde yalnız Enver Paşa'nın bilgisi dahilinde geçen olup-bittilerdir.

2. Kurtuluş Savaşı Döneminde

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, yani dış politika kavramının bütün dünyada yasak konu olmaktan çıktığı bir sırada, Türkiye, biten Büyük Savaş kadar bir süre (1919-1922) yeniden savaş (Kurtuluş Savaşı) dönemi yaşadı. Üstelik bir yandan İstanbul'daki hükümet, öte yandan da Mustafa Kemal'in önderliğinde Anadolu'da oluşan siyasî güç, Kurtuluş Savaşı'nın yalnız dışa yönelik olmadığını; iç yönünün de bulunduğunu gösterir.

Bu dönemde Türkiye'de iki ayrı dış politika izlenmektedir: Biri Padişah'ın ve İstanbul'daki hükümetin izlediği politikadır. Bu politika, İngiltere ve müttefiklerine karşı dostluk politikası izlenmesinden yanadır. Böylece Savaş'ta Almanya tarafında yer almış olmanın "günahı"ndan kurtulmak ve müttefiklerin "af ve mürüvvetlerini" kazanmak mümkün olabilecekti. İstanbul'da dış politika konularını Birinci Dünya Savaşı sonrasında değişen ortamında tartışacak bir Meclis bile sürekli bir biçimde yoktu. Müttefikler, Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra baskıyla Meclis'i feshettirmişler; 1920 başında yeniden seçilen Meclisi de iki ay kadar sonra bu sefer baskınla kapanmak zorunda bırakmışlardı. Bu durumda dış politika konusunda alınan hayati önemdeki kararları tartışacak, —hattâ bırakınız tartışmayı— onaylayacak bir Meclis, dönemin hemen bütününde ortada yoktu. Padişah, bir anlamda üzerindeki sorumluluğu azaltmak için, Sevr Antlaşması'na doğru giden günlerde önde gelen kişileri davet ederek "Şûra-i Saltanat" oluşturmuş ama bu toplantılar göstermelik olmaktan öteye gidememiştir. O dönemin İstanbul'unda teslimiyetçi tutum yalnız Saray ve çevresine mahsus değildi. Bu tutum, basına da yansıyor. Ancak Hukuk Fakültesi Dekanı Profesör Ahmet Selâhattin Bey gibi "Şûra-i Saltanat" toplantısına da davet edilmiş bir kişi —istisnai olarak— izlenen dış politikaya karşı çıkan yazılar yazabiliyordu.

Savaş sonrası İstanbul'unun bu ortamında bir şeyler yapabilmenin imkânsızlığını gören Mustafa Kemal, kendisini Anadolu'ya gönderecek bir görevi Saray'dan ve Hükümet'ten ustalıkla elde etti.

Mustafa Kemal'in dış politika anlayışı, Osmanlı Hükümeti'nin-
kinden temel bir ayrılık gösteriyordu: XVIII. yüzyıldanberi diplo-
masi, Osmanlı Devleti'nin zayıflayan gücünü telâfi ederek ömrünü
uzatmakta bir araç durumuna gelmişken, Mustafa Kemal, Devlet'in
asıl dayanağının kendi gücü olması gerektiğini —birçok kere açıkça
dile getirdiği gibi— görmüştür. Anadolu'da mucizevi bir siyasi ve
askeri teşkilatlanmayı gerçekleştirmesi, adım adım köklü düzeltim ve
değişimlere girişmesi, Mustafa Kemal'in Saray politikasından ne ka-
dar farklı bir yaklaşımda olduğunu ortaya koyar. Mustafa Kemal
bunu yaparken, diplomasiden de yararlanmağı ihmal etmedi. Hattâ
bunu da İstanbul'dan çok daha iyi yaptı.

Mustafa Kemal, daha askeri öğrenciliği yıllarında, Devletin kur-
tuluşu üzerinde kafa yormuş ve ülkenin geniş imparatorluk sınırla-
rından vazgeçerek milli sınırlara dayalı bir yapıya kavuşması gere-
ğine inançla sarılmıştır. Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı çıkınca, bu
noktayı ve öteki dış politika ilkelerini Misak-ı Milli'de topladı. Ana-
dolu hareketinin, milli sınırlara dayalı ve tam anlamında bağımsız
bir devlet olmaktan başka bir amaç taşımadığını açıkça ortaya koy-
du. Yani, Anadolu hareketinin birtakım serüvenler peşinde olmadı-
ğını; ama asgarî isteklerinin de ne olduğunu açık seçik belirledi.
Mustafa Kemal, dışarıda ve içeride çok kimse için imkânsız görü-
nen bir işe, yani yeniden savaşa girerken uluslararası ortamı çok
iyi değerlendirmesini de bildi. Dış politika olaylarına, âdetâ önzesiy-
le, ustalıklı bir yaklaşımı olan Mustafa Kemal, Dünya Savaşı sonra-
sının Avrupasının karşı karşıya bulunduğu yeni sorunları iyi teşhis
ederek, Büyük Devletlerin yeni bir savaşa kolay kolay gidemeyecek-
lerini iyi kavradı. Üstelik bu devletler arasında çeşitli sorunların ve
çekişmelerin bulunduğunu, eski İtilaf devletlerinin tâbir câizse "İh-
tilaf" devletlerine dönüştüğünü gördü. Bu çekişmelerden ustalıklı
yararlanmayı başardı. Ancak, bu kurnazca diplomasiyi Osmanlı Dev-
leti'nin uzun süre yaptığı gibi olumsuz bir biçimde, yani çöküş ne-
denleri üzerinde durmadan yalnızca Devletin ömrünü biraz daha
uzatmak için bir diplomasi cambazlığı biçiminde uygulamadı. Dün-
ya'ya şunu gösterdi ki Anadolu hareketi sınırları belirtilmiş istekleri
gerçekleşinceye kadar savaşıacaktır; ama daha fazlasında gözü yok-
tur. Kaldı ki böylece gücünü ispatlamış ve çağdaşlaşma yolunda kök-
lü adımlar atmağa da kararlı olan Anadolu'nun dostluğu, onunla sa-
vaşan Büyük Devletlerin de çıkarına olabilecektir. Mustafa Kemal,
bir yandan tavizsiz savaşırken öbür yandan karşısındakilerle diyalog
kapısını da açık bıraktı. İşte Kurtuluş Savaşı, Müttefiklerin Anadolu
gerçeğini kabul etmeleriyle ve gücünü ispatlamış yeni Türkiye'yle

dostluğun kendi çıkarlarına da uygun olduğunu görmeleriyle sonuçlanmış uzun ve yoğun bir mücadeledir.

Mustafa Kemal'in bu ustalıklı dış politikasının oluştuğu Kurtuluş Savaşı yılları, 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılmasından sonra dış politika konularının enine boyuna tartışıldığı bir dönem de olmuştur. Meclis oturumlarında temel konu dış politikadır. Meclis tutanakları ve başlıca *Nutuk*'tañ görüyoruz ki özellikle siyasi partinin oluşmadığı ilk yıllarda Meclis'de zaman zaman en sert eleştiriler de yapılmıştır. Ölüm-kalım savaşı veren bir ülkede dış politika sorunları elbette temel konuyu oluşturacaktı. Mustafa Kemal'in dış politika üzerinde son söz sahibi olmasına rağmen bu eleştirilerden zaman zaman etkilenmediği hattâ etkilemeğe çalıştığı görülmektedir.

1921 Anayasası dış konularda da yetkileri Meclis'in elinde topluyordu. Fakat, bu yetkileri, başta Meclis Başkanı olmak üzere Başbakan ve Dışişleri Bakanı eliyle kullanıyordu. Mustafa Kemal'in şahsi ağırlığı dış politikada kendisini baş yetkili durumunda tutmuştur.

3. Cumhuriyetin İlk Dönemi (1960'a kadar)

a. İkinci Dünya Savaşı Öncesi

Kurtuluş Savaşından sonra kabul edilen 1924 Anayasasına göre, dış konularda —savaş ilanı, dış ülkelere askeri kuvvet gönderilmesi gibi konularda— Meclis yetkili kılınmakla birlikte yürütme organının yetkileri de arttırılmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesinden sonra, dış konuların Meclis'in temel konusunu oluşturması durumu, tabiatıyla, kendiliğinden sona ermiştir. Savaş hali sona erip de Türkiye Cumhuriyeti kurulunca, olağan devlet işleyişi içinde elbette dış konular baş köşeyi tutmaktan çıkmıştır. Gerçekten de, bu tarihten sonra, Türkiye'yi ilgilendiren dış sorunlar çözüme kavuşuncaya kadar, zaman zaman dış konuların ön plâna geçmesinden öteye sürekli bir dış ilgi söz konusu olmamıştır.

1923'den sonraki dönemde Türkiye, yavaş yavaş Avrupa genel gelişmeleriyle de etkili bir biçimde ilgilenmeğe başlamıştır. Bu gelişmeler dolaylı, hattâ zamanla doğrudan biçimde Türkiye'nin güvenliğine de ilgilendirir nitelikteydi. İki - Savaş - Arası (1919-1939) dönemi, orta güçteki devletlere etkinlik imkânı veren bir nitelik de taşıdığı için, Mustafa Kemal'in önderliğindeki Türkiye'nin o dönem Avrupasında saygı duyulan bir yeri olduğu görülmektedir.

Bu dönemde, dış politika konusu yine başta Atatürk olmak üzere yürütmeye organının ilgili Bakanlarının ve bir ölçüde de yasama organının yetki alanına giriyordu. Dış politika üzerinde o dönemin dünyasında başlayan "tabuların yıkılması" yönündeki gelişme, Türkiye'ye henüz ulaşmış sayılamazdı. Dönemin basınında dış konuların oldukça geniş yer tuttuğu görülür. Ancak, dış politika konusunda Devletin izlediği politikaya karşı bir eleştiriden söz edilemezdi. Türkiye'de dış konularda kamu oyunundan, yani olayları yalnız izlemeyip hem de etkileyebilen bir etkenden söz edebilmek için daha uzun yılların geçmesi gerekecektir.

b. İkinci Dünya Savaşı Dönemi

Atatürk'ün ölümünden sonra İkinci Dünya Savaşı yılları, dış konuları ister istemez belirli yasaklar içinde tutan yeni bir kritik dönem oldu. Atatürk döneminin dış politikasına damgasını vuran nasıl Atatürk'ün kendisi idiyse, İnönü döneminin dış politikasının baş mimarı da yine İnönü'nün kendisiydi. Atatürk hayattayken O'nun karar adamlığı yönünü ihtiyatlılığıyla dengeleyen "İkinci Adam" İnönü için Savaş yılları, çetin bir dış politika sınavı oldu. Atatürk'ün, Birinci Dünya Savaşına erken girildiği ve yeni bir savaştan ise Türkiye'nin uzak kalması gerektiği yolundaki görüşlerini yakından bilen İnönü, Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşına girmekten kurtarmakla Atatürk'ün "dış politika vasiyetini" yerine getirmiş sayılabilir. Böyle bir politikayı uygulamak, İnönü'nün ihtiyatlı kişiliğine de uygundu. "Lozan Konferansını bütün güçlükleriyle yeniden yaşamamak" ilkesi, İnönü'nün bütün dış politika kararlarına hâkim olmuştur denilebilir.

c. Çoğulcu Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1960)

(i) 1950'lerin İlk Yarısına Kadar

İkinci Dünya Savaşından sonra, Türkiye'de dış politikayla ilgili önemli gelişmeler görüldü. Savaşın (hem Batı hem Sovyet) "demokrasi cephesinin" zaferiyle sonuçlanması Türkiye'de de çoğulcu demokrasi yönünde gelişmelerin hızlanmasını sağladı. Yani, yukarıda Osmanlı döneminden verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi, yine bir dış etken iç yapı üzerinde etkide bulunmuş oluyordu. Ayrıca öteki etkenlerin yanında, Türkiye'nin bazı Sovyet istekleri karşısında, Batı'nın (A.B.D.'nin) desteğine olan ihtiyacı da Batı tipi siyasi sisteme geçişte rol oynadı. Devlet Başkanı İnönü'nün bizzat yön verdiği gelişmeler sonucu 1945-46'dan itibaren Türkiye'de çok partili demokrasi yolunda hızlı adımlar atılmağa başladı. Bu gelişmenin Türki-

ye'deki dış politika anlayışı bakımından asıl önemli yanı şuradaydı : Türkiye'de çok partili demokratik hayatın yerleşmesi, dış politika konusunda da çoğulculuk, yani yasakların gerçek olarak yıkılmağa başlaması demek olacaktı.

Ancak, 1945 sonrasının uluslararası ortamı, çoğulculuk yerine, iki kutuplu ve her biri içinde tekdüzelik gösteren bir yapıya bürünmekteydi. Böyle bir yapıda Türkiye'de —başka etkenlerin de etkisiyle— Batı'ya koyu bağlılık gösteren bir dış politika uygulaması adetâ kaçınılmaz hale geldiği için, bu politikayı eleştirmek gereği de pek duyulmayacak demektir. Kaldı ki, Türkiye'deki demokrasi gelişmeleri de uluslararası ortama uygun olarak gerçek çoğulcu bir yapıya kavuşamadı. Tersine, çoğunluk ilkesine dayalı seçim sisteminin de rolüyle, gittikçe artan bir iktidar baskısı ortaya çıktı. Yani, görünürdeki çok partili sistem, fiilen tek parti döneminin devamı biçimini almağa başladı. Hattâ, 1950'lerin ikinci yarısında uluslararası alandaki iki kutupluluk çözülmeye yüz tuttuğu halde, Türkiye'deki iktidar baskısı daha da koyulaştı.

(ii) 1950'lerin İkinci Yarısında

1950'lerin ikinci yarısında iktidar-muhalefet ilişkilerinin gerginleşmeğe başlamasından sonradır ki dış politika konusunda görüş ayrılıkları da ortaya çıktı. Oysa, o tarihlere kadar, temel dış politika kararları Parlamento'da (ve kamu oyunda) hemen hiçbir tartışmaya uğramadan alınabilmisti. Bazı çok önemli dış politika kararlarının (Türkiye'nin 1950 Haziranında çıkan Kore Savaşına, Birleşmiş Milletler kuvvetleriyle birlikte çarpışmak üzere askeri birlik göndermesi gibi) ise, özüne değil, alınış biçimine (Parlamento'ya haber verme zamanı açısından) eleştiri yöneltilmisti.

1950'lerin ikinci yarısında ise, Muhalefet, temelde köklü bir değişiklik öngörmemekle birlikte, iktidarın bazı dış politika kararlarına karşı çıkmağa ve bazı dış olaylara karşı değişik yorumlar getirmeye başladı. Bunun iki tipik örneği, 14 Temmuz 1958'de Irak'da monarşinin yıkılmasına yol açan devrim ile 5 Mart 1959'da Türkiye'yle Birleşik Amerika arasında yapılan ikili anlaşmaya karşı olan tutum ayrılıklarıdır. Birinci olayı, Hükümet, "dış tahriklerin bir sonucu" olarak nitelendirip, dolaylı biçimde Sovyetler Birliği ve Mısır'ı suçlarken, Muhalefet çevreleri ise, devrimi, "artan baskı ve istibdada karşı bir tepki" biçiminde değerlendirdi. Böylece Türkiye'de artan iktidar baskılarına karşı dolaylı bir protestosunu da dile getirmiş oluyordu. Bu tarihten sonra "ihtilâl" sözünün Türk siyaset tartışmalarına girmesi ve iktidarın, Muhalefeti, "Irak'daki benzer bir hare-

keti Türkiye'de de gerçekleştirmek istemek"le suçlaması²⁹ ilgi çekicidir. Bu gelişme, Muhalefetin iç politikada gittikçe anlaşmazlığa düştüğü iktidarın dış politikasını da artık onaylamamağa başladığını gösteriyordu. İkinci örneğe gelince; Türkiye'yle Birleşik Amerika arasında imzalanan söz konusu anlaşmanın giriş bölümünde "dolaylı saldırı" ifadesine yer verilmiş olması, Muhalefetçe Meclis'de eleştiri konusu oldu: "Türkiye'deki Muhalefetin güçlenmesi olgusu, iktidar tarafından, söz konusu anlaşmaya göre 'dolaylı saldırı' biçiminde nitelendirilecek olursa, anlaşma, demokratik yoldan bir iktidar değişikliğini önlemek için bile kullanılabilirirdi." Türkiye'nin o yıllardaki gergin ortamında böyle bir kaygının duyulması mümkündür. T.B.M.M., 9.5.1960 günü oturumunda anlaşmayı, oylamaya katılan 308 milletvekilinin tümünün oylarıyla onaylarken Muhalefet üyeleri oylamada hazır bulunmamışlardı.³⁰

B. Bugünkü Durum (1960 Sonrası)

1. 1960'ların Ortalarına Kadar

27 Mayıs 1960 Devrimi bu ortamda doğdu. Aslında Devrim, iktidardaki Demokrat Parti'nin dış politikasına doğrudan bir tepkinin sonucu olarak görülmemelidir. Devrimin nedenleri daha çok (iç) siyasal ve iktisadidir. Devrimi gerçekleştiren askeri yönetimin ilk açıklamalarında dış politikada bir değişiklik olmayacağı yolunda güvence verilmesi ilgi çekicidir. 27 Mayıs hareketinde Amerika'nın gizli desteği yolunda iddialar bulunduğu gibi, tersine 27 Mayıs'çıların kendilerine karşı bir Amerikan müdahalesinden kaygı duydukları yolunda da görüşler bulunmaktadır. Eğer ikinci ihtimal doğruysa, 27 Mayıs'tan sonraki ilk açıklamalarda dış politikada bir değişiklik olmayacağını vurgulanmasını anlamak daha kolaylaşabilmektedir.

27 Mayıs'tan sonra dış politikada hemen önemli bir değişiklik ortaya çıkmadı. Belki bazı konularda daha esnek davranmak isteği belirmektedir. Meselâ, Cezayir Kurtuluş hareketine karşı daha anlayışlı bir tutumun ipuçları görüldü. Sovyetler Birliği'yle de ilişkilerde normalleşme yolunda bir isteğin bulunduğu anlaşılıyordu.

27 Mayıs'ın dış politika kavramı üzerindeki asıl etkisini, doğru-

²⁹ Meselâ, Başbakan A. Menderes, 14 Şubat 1960'da İskenderun'da yaptığı bir konuşmada, Irak İhtilâli'ne değinerek, Muhalefetin bu olaydan "ağızlarının sulandığını" ve "Türkiye'de de aynı mahiyette bir hareketin olması için zemin yaratmağa çalıştığını" söylüyordu. *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1960, s. 5.

³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 13, Yıl: 1960, TBMM Matbaası, Ankara, 1960, s. 456.

dan doğruya dış politika uygulamasında değil, etkisi uzunca dönemde görülecek birtakım yapı değişiklikleri yoluyla gösterdiğini görüyoruz. 27 Mayıs'ın getirdiği 1961 Anayasası, hem dış politika konularının Parlamento'da daha iyi denetlenmesini sağlayacak siyasi kurumlaşma değişiklikleriyle, hem de asıl önemlisi, Türk siyaset hayatına yeni güçlerin katılmasını sağlayacak niteliklerinden dolayı katkıda bulunmuştur. 1961 yılında radikal sol nitelikli bir siyasi partinin de kurulmasıyla Türk demokrasisi yeni bir aşamaya ulaşmış oluyordu. Dış politikada köktenci değişikliklerin öne sürülmesi bu tarihlerde başlamaktadır. Yeni çıkmağa başlayan bazı yayın organlarında (meselâ, *Yön* dergisinde) Türkiye'nin o zamana kadar izlediği dış politika eleştirilmekte, Türkiye'nin Batı blokuyla ilişkiler yerine Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilere yönelmesi gerektiği savunulmaktaydı.

Türkiye'de bu değişimler yaşanırken, uluslararası ilişkilerde 1950'lerin ikinci yarısındanberi görülen çözülme daha da ileri bir aşamaya varmış bulunmaktaydı. Bir yandan Üçüncü Dünya ülkelerinin sayısının hızla artmakta olması, öte yandan iki en güçlü devlet ABD ile SSCB arasında "zirve diplomasisi"nin güç kazanması ve bu gelişmenin hem nedeni hem de sonucu olarak her iki blokta da çözümlerin hızlanması, uluslararası ilişkileri 1970'lerin başında ortaya çıkacak yumuşama (*détente*) aşamasına hazırlamaktaydı. Yani, Türkiye'de dış politika konularının enine boyuna tartışılmağa başlamasını sağlayan içerideki çözülme (plüralizm), dışarıdaki çözümlerle paralellik içindeydi.

Dış politika konusunda, yahut herhangi bir konuda, gerçek anlamında kamu oyundan söz edebilmek için, hem kitle haberleşme araçlarının yaygınlaşmasının hem de siyasi tartışma özgürlüklerinin varlığına ihtiyaç olduğu açıktır. İşte 1960'lardan itibaren Türkiye'de her iki bakımdan da ileri bir aşamaya varılmaktaydı.

Yine de, dış politika konularındaki yeni tartışmaların başladığı ilk yıllarda hemen yoğun bir kamu oyu ilgisinin doğduğu söylenebilir. Bu tartışmalar, aydın kesim içinde kısıtlı bir alandan öteye pek ulaşamıyordu. Geniş kitlelerin, çeşitli nedenlerle —dış konuları izlemenin bir ölçüde uzmanlık gerektirmesi gibi nedenlerle— daha çok günlük hayatı ilgilendiren iç sorunlarla meşgul olduğu; dış konularla ise ancak kendisini doğrudan ilgilendiren bir (milli) sorun ortaya çıktığı zaman ilgilendiği genel bir doğrudur. Gerçekten Türkiye'de 1960'ların ilk yılları, 27 Mayıs'ın getirdiği (iç) siyasi sorunlarla —bu arada iki askeri darbe girişimiyle— dolu bir dönem oldu. Böylesine

çalkantılı bir ortamda Türkiye'de geniş kitlelerin dış politika konusunda başlayan eleştirilerle fazla ilgilenmesi her halde beklenemezdi.³¹ Tâ Türkiye'yi (Türk kamu oyunu) doğrudan ilgilendiren bir dış sorun ortaya çıkıncaya kadar.

2. 1960'ların Ortalarından Sonra

1963 sonunda Kıbrıs sorununun yeniden bir bunalım dönemine girmesi, yarattığı sonuçlar bakımından bir dönüm noktası oluşturdu. Türkiye, o zamana kadar izlenen (1945 sonrası) dış politikasının Türkiye'nin dış güvenliğini tam anlamıyla gerçekleştirmediğini, üstelik Türkiye'yi dış alanda yalnızlığa ittiğini acı bir biçimde gördü. Türk dış politikasını yeniden gözden geçirmek gereği Türk yönetici çevrelerinde açıklıkla hissedildi. Bu ortamda, özellikle 1964 yılında ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye gönderdiği ve Türkiye'nin Kıbrıs'a yapmak istediği müdahaleyi baskıyla önlemeği amaçlayan ama bunu yaparken Türkiye'nin NATO'yla ve ABD'yle yıllardır giriştiği işbirliğinin Türkiye'nin güvenliğini sağlayabileceğini ortaya koyan mektubun 1966 yılı başında, yüksek tirajlı bir günlük gazetede (*Hürriyet*, 13 Ocak 1966) yayınlanması, kamu oyunun Türk dış politikası konusuna yoğun ilgi duymasını sağladı. 1960'ların ilk yıllarında başlayan ama kamu oyunun ilgisini çekemeyen dış politika eleştirilerini haklı gören ve gittikçe artan bir ilgi doğdu. Böylece, "dış politika konusu yalnızca karar vericilerin dikkatini ve sorumluluğunu üzerinde toplayan bir konu olma niteliğini kaybetmiş, karar vericiler dışındaki vatandaşların ilgilendikleri, tartıştıkları ve kanaatlerini hem birbirlerine hem de karar vericiye duyurdukları bir konu durumuna gelmiştir."³² Daha önce yalnız genellikle solda yer alan yazarlar konuyu Kıbrıs sorunuyla sınırlı tutmayıp genel olarak dış politika eleştirisi yaparken,³³ artık tüm Türkiye'de "Amerika'nın davranışı Kıbrıs sorununun dışına taşarak genel Türk dış politikası açısından incelenmeğe başlamıştır."³⁴

Kıbrıs konusu Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren rastgele bir dış politika sorunu da değildi. Gerçek bir kamu oyu etkisinden söz edemeyeceğimiz 1950'lerin ikinci yarısında da Kıbrıs sorunu için gösteri

³¹ Öyle ki, bazı yazarlar dış konulara karşı ilginin azalmasından yakınmaktaydı. Örnek: Duygu Sezer, *Kamu Oyu ve Dış Politika*, A.Ü. SBF Yayınları No. 339, Ankara, 1972, s. 123'den; Y.K. Karaosmanoğlu, "Biraz da Dış Politika", *Ulus*, 30 Haziran 1960; Nadir Nadi, "Bir Seminer Toplantısı", *Cumhuriyet*, 30 Mart 1961 ve Çetin Altan, "Angola, Amerika ve Biz", *Milliyet*, 30 Mart 1961.

³² Sezer, *Kamu Oyu...*, op. cit., s. XIX.

³³ *Ibid.*, s. 204.

³⁴ *Ibid.*, s. 237.

yürüyüşü ve mitinglerde bir kitle heyecanı yaşanmıştı. Halkın bildiği ve heyecanını daha önce yaşadığı bir dış sorununun 1960'ların ortalarında yeniden alevlenmesi, Türkiye'nin yeni ortamında elbette böylesine derin yankılar yaratacağı.

Bu dönemde, gerek Sol'da, gerekse Sağ'da yer alan yazarlar, basında, Türk dış politikası üzerinde, yani daha açık bir deyişle Türkiye'nin Batı'ya karşı o zamana kadar izlediği politika üzerinde yoğun bir tartışma açtılar. "Şahsiyetli dış politika", hem Sol'da, hem Sağ'da üzerinde en çok durulan kavram oldu.³⁵ Sol'da yer alan bir yazar şöyle diyordu :

"... Dış politikada yirmi yıldan beri kişiliğimizi, Batı Bloku içinde eritmiş bulunuyoruz. Batı Bloku içinde bulunmak başkadır; Batı Bloku içinde şahsiyetsizlik politikasına teslim olmak başkadır..."³⁶

Batı aleyhtarlığı Sağ'da ise din açısından ele alınıyordu. Batı'nın, Kıbrıs konusunda "bize sırf Müslüman olduğumuz için cephe aldıkları" savunulmaktaydı.³⁷

Bu ortamda ve iç ve dış etkenlerin, Kıbrıs sorunundan da bağımsız olarak vardığı yeni aşamada, dış konulara yönelik eleştiriler yoğunlaştığı gibi artık yalnız Türkiye'nin Üçüncü Dünya'yla yakınlığa yönelmesini istemekle de kalmadı. Bu yıllar, ABD ve NATO aleyhtarlığının zamanla şiddet olayları niteliğini de alan yoğunluğa ulaştığı bir dönem oldu.

1965 Ekimindeki genel seçimlerde radikal soldaki parti üyelerinin de Parlamento'ya girmesiyle, dış politikaya yönelik köktenci görüşler böylece hem Parlamento'nun içinde hem de dışında etkili olmaktaydı.³⁸ "1965 yılı öncesi parti belgeleri ile 1965 sonrası parti belgeleri karşılaştırıldığında, dış politika konusuna ayrılan yerin büyüdüğü ve konuların incelenmesinde klişelerin ötesine çıkma eğiliminin belirlediği saptanmıştır."³⁹ Gerek siyasi partilerin kendi içinde, gerekse Parlamento'da dış politika konuları üzerindeki görüşmelerin arttığı ortaya çıkmaktadır.⁴⁰

³⁵ Ibid., s. 523. Dönemin öteki yaygın kavramları, yine hem Sol'da, hem Sağ'da "Milli Menfaat-Ulusal Çıkar" ile Sol'da "Bağımsız Dış Politika"dır.

³⁶ Ibid., ss. 194-195'den, İlhan Selçuk, "Dış ve İç", Cumhuriyet, 2 Ocak 1964.

³⁷ Sezer, Kamu Oyu..., op. cit., s. 201'den, Ahmet Kabaklı, "Hacı Richard", Tercüman, 30 Ocak 1964.

³⁸ Sezer, Kamu Oyu..., op. cit., s. 344.

³⁹ Ibid., s. 345.

⁴⁰ Idem.

Gerçekten 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin "çok yönlü" dış politika uygulamasına giriştiği görülmektedir. 1963 Kıbrıs bunalımından sonra, 1964 yılı boyunca İnönü hükümetini "hareketsizlik"le suçlayan AP,⁴¹ 1965 yılında iktidara geçince "daha hareketli" olmak zorundaydı. Tabiidir ki, bu "çok yönlü"lük, dış politikanın oluşturulmasının da ilk defa gerçek anlamıyla "çok yönlü" bir etkenler şemasına⁴² kavuşmasıyla mümkün olmaktadır. Türk dış politikasının oluşturulması, geleneksel olarak daha ziyade dış etkenler ile sınırlı sayıdaki iç etkenlerin (yöneticilerin felsefesi gibi) bir sonucu olarak artık iç etkenlerin sayı ve ağırlığının arttığı görülmektedir.

1971-1973 dönemi, iç yapıda nasıl sınırlayıcı etkiler yaptıysa, bunun tabii sonucu olarak dış politika tartışmalarına, yani dış politikayı oluşturan etkenlerdeki çoğulculuğa da bir sınırlama getirdi. 1973'den sonra çok yönlü ve çok etkenli dış politika dönemi yeniden işlemeğe başladı.

Dış politika konularının ilmi araştırma konusu edilmesi de 1960'ların ortalarından sonraki dönemde hızlandı. Uluslararası ilişkiler konuları gittikçe daha çok sayıdaki yüksek öğretim kurumlarında incelenmeğe başladı. Uluslararası İlişkiler Tarihi ("Siyasal Tarih") derslerinin yanısıra doğrudan doğruya uluslararası ilişkiler kuramlarını ve kavramlarını okutan dersler verilmeğe, Siyasal Bilgiler Fakültesi gibi, böyle bir dersi biraz daha önceden (1956'dan) bu yana programına koymuş bulunan okullarda da dersin kapsamı genişletilip bu konuda ayrıca lisansüstü program uygulamasına geçildi.

Dış ilişkilerle uğraşan bilim enstitülerinin kurulması veya faaliyetlerinin çoğalması, hattâ yalnız üniversite yapısı içinde kalmayıp bir özel Dış Politika Enstitüsü'nün Ankara'da kurulması da bu döneme rastlamaktadır. Öte yandan basında dış politika yorum ve haberlerinin artmasına paralel olarak, dış politika yazarlarının bir dernek kuracak sayıya ulaşmaları yine bu dönemin gelişmelerindedir.

Dış politikayı oluşturan etkenler şeması göstermektedir ki belirli bir dış sorunun varlığı etkenlerden yalnızca bir tanesidir. Yani daha net bir ifadeyle, Kıbrıs sorunu Türk dış politikasını etkileyen etkenlerden yalnız biridir. Öyle olduğu halde, Türk dış politikasında 1960'ların ortalarından sonra görülen olumlu gelişmelerde Kıbrıs sorununun yarattığı tepkilerin temel rolü oynadığı da bir gerçektir. Özel-

⁴¹ Ibid., ss. 172 vd.

⁴² Ek'teki tabloya bakınız.

likle dış konulardaki tabuların yıkılmasında, yani kamu oyunun dış politikaya karşı ilgisinin doğmasında böyle bir sorunun ortaya çıkması zaten kamu oyu kavramının niteliğinden dolayı gerekliydi de. Kaldı ki, dünya olaylarına karşı geleneksel olarak yaygın bir ilgisizlik içindeki Türk kamu oyunun⁴³ dış politikaya ilgi duyabilmesi için ancak onu böylesine doğrudan etkileyen bir dış sorunun ortaya çıkması gerekmektedir.

1960'ların ortalarından başlayarak, dış politikadaki "çok yönlülüğün" temel etkenini oluşturan Kıbrıs sorununun çözüme kavuşmadan ortada kalmasının birçok olumsuz yönünün yanında olumlu bir yanının bile bulunduğunu söylemek yukarıdaki nedenle mümkün görünmektedir. Üstelik, Türkiye'nin Kıbrıs'a yıllardır yapamadığı askeri müdahaleyi 1974 Temmuz-Ağustos'unda gerçekleştirmesi, yani Cumhuriyet tarihinde 50 yıl sonra ilk defa bir savaş durumunun ortaya çıkması, Kıbrıs sorununun çapını arttırdığı gibi, halkın dış konular üzerindeki duyarlılığını da yükseltti. Eylül 1974'ten sonra Kıbrıs sorunuyla bağlantılı başka sorunların ortaya çıkması (ABD'nin silâh ambargosu gibi) ve bu yan sorunların da halkın günlük yaşayışını yakından ilgilendiren birtakım iktisadî meseleler yaratması, bütün bu gelişmelerin dış konularla bağlantısını kitlelere canlı ve sürekli bir biçimde gösterdi.

Öte yandan, Türkiye, 1974 Kıbrıs müdahalesiyle büyük devletleri de ilgilendiren çok yönlü ve hassas bir konuda uluslararası sahnede ön plâna geçmiş oluyordu. Türkiye'nin dış politikasında o kadar önemli sonuçlar yaratan Kıbrıs konusu, rastgele bir dış konu değil; 1970'ler dünyasının birkaç çok önemli uluslararası sorunundan biriydi. Böylesine önemli bir konuda müdahale kararını uygulayabilmek, elbette Türkiye'ye içeride güven, dışarıda ağırlık kazandırdı; ama sorunun uluslararası niteliğinden dolayı onu yoğun tepkilere de mâruz bıraktı. Bu da özel olarak Kıbrıs sorununa, genel olarak da dış politika konusuna karşı içte duyulan ilginin sürekli bir canlılık kazanmasında etkili oldu.

Dış politika konusu üzerinde uzunca bir süredenberi düşünülmemekte olması, gerek siyaset adamları ve yazarlar, gerekse genel olarak kamu oyu katında dış politikanın tepkilerden uzak değerlendirilmesine de katkıda bulundu. Türkiye'de 1970'lerle birlikte ABD ve NATO aleyhtarlığının 1960'ların sonlarındaki sertlik çizgisinden uzaklaşması, konuların daha serinkanlı bir biçimde ele alınmağa başladığının tipik göstergesidir. Türk dış politikasındaki çok yönlülük uy-

⁴³ Sezer, Kamu Oyu..., op. cit., s. 126.

gulaması, Batı'dan ne kadar uzaklaşılabilceğinin, Doğu'ya ne kadar yaklaşılabilceğinin genel sınırlarını da ortaya çıkarmıştı. Yani Batı'yla ilişkilerin "asgari" çizgisiyle Doğu'yla ilişkilerin "azami" çizgisinin ne olabileceği, olması gerektiği, açıklık kazanmağa başlamıştı.

1970'lerin sonlarına gelindiğinde, Türkiye'nin temel bir dış politika ilkesinin, "Doğu-Batı yumuşamasını zedeleyecek davranışlardan uzak durmak" biçiminde ortaya çıkması önem taşımaktadır. Bu ilkenin bir sonucu olarak, Türkiye, hem de demokratik solda yer alan bir siyasi partinin iktidarında, NATO üyeliğini sürdürmenin gerekçesine ulaşmıştır.

Dış politika kavramının yukarıda yer alan çeşitli (Türkiye'ye ait) nedenlerle kitlelere mal olduğu bu dönemde Türkiye'nin bulunduğu Orta Doğu bölgesinin uluslararası ilişkilerdeki öneminin gittikçe artması, dış politika konularını daha da günlük hayatın bir parçası haline getirdi. Aslında, kitle haberleşme araçlarında yine de hâlâ dış olaylara yeterince yer verildiği söylenemezse de, gittikçe daha geniş bir kitleye ulaşılması, Türkiye'de dış konulara karşı belirli bir ilgi ve bilginin canlı tutulmasını sağlayabilmektedir. 1970'lerin sonlarında Türk dış politikasının çok yönlülük uygulaması, dış konularla gittikçe daha yakından ilgilenen bir kamu oyu önünde yapılmaktadır.

III. GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye, bir yandan Avrupa kıtasında toprağı bulunan tek İslâm ülkesi olması ve Batı'yla yüzyıllar boyunca bir etkileşim içinde bulunagelmesi dolayısıyla kaçınılmaz bir gereklilik olarak Batı'yla belirli bir ilişkiye sahip olmak zorundadır. Öte yandan, Türkiye, Sovyetler Birliği'yle de yüzyıllar boyu süren ve mücadelelerle de dolu bir geçmişten kaynaklanan bir ilişkiye sahip bulunmaktadır. Bugün dünyanın en güçlü iki devletinden biri olan SSCB'yle sınır komşuluğu, dış politikada ihtiyatlılığı gerektiren başlı başına bir olgudur. Türkiye, Sovyetler Birliği'yle de ilişkilerini belirli bir çizginin altına düşürmemek zorundadır. Cumhuriyet döneminin dış politikasının âdetâ kurumlaşmış doğrultusu, yani Atatürk'ün dış politikası, Sovyetler Birliği'yle ilişkilerde ihtiyatlı ama belirli bir dostluk temeline dayanmıştır. Öte yandan, üçüncü olarak, Türkiye, geniş ölçüde bir Asya (Orta Doğu) ülkesidir de. Bu yönü, Türk toplumunun kültüründe, hattâ başta siyasi yapısında olmak üzere toplum hayatının birçok

yönünde kendini belli etmektedir. Dolayısıyla, Türkiye, Üçüncü Dünya ülkeleriyle ve öncelikle de komşusu Arap ve öteki İslâm ülkeleriyle yakınlığa da sahip bulunmalıdır. Kaldı ki, Arap ülkelerine yakın bir dış politika, Türkiye'deki bütün siyasi güçlerin üzerinde birleştiği belki de tek dış konudur. Sol, özellikle bazı Arap ülkelerinin bağlantısızlık çizgisindeki Batı aleyhtarlığı dolayısıyla, Sağ ise hem din yakınlığı hem de iktisadi imkânlar yönünden Araplara yakın bir politikayı desteklemiştir.

"Çok yönlü" dış politika, zaten bu üç güç merkezinin, yani Batı, Doğu ve Üçüncü Dünya'nın her biriyle aynı anda iyi ilişkilere sahip olmak demektir. Yani, bu üç merkezin hiçbirine gözü kapalı bağımlı olmayan fakat hiçbirisiyle de ilişkiyi koparmayan bir politika izlemesi gerektirmektedir.

Böyle bir politikayı izlemek elbette zordur. Fakat Türkiye'nin "coğrafi determinizm"i bunu zaruri kılmaktadır. Denilebilir ki, böyle bir politikanın anlamı, hiçbir bloğun tam desteğinin garantili olamayacağı demektir. Hattâ, böyle çok yönlü bir politika, Türkiye'yi tam bir yalnızlığa da itebilir. Bu ihtimal, çok yönlü politikanın olumsuz sonucu olabilir. Bu politikanın olumlu sonucu ise, her üç güç merkezinin de Türkiye'yi daha fazla yanlarına çekebilmek için onun izlediği çok yönlü politikayı karşılıksız bırakmaması olabilecektir. Türkiye, objektif şartların zorladığı böyle bir politikayı uluslararası alana iyi anlatabilmek zorundadır. Türkiye, NATO çevrelerinde herhangi bir Batı Avrupa ülkesinden farklı olan kendi şartlarını bir kenara bırakıp koyu bir NATO yanlısı görünümü alıp, Sovyetler Birliği yöneticilerine karşı ise NATO bağlantısını gizlemeğe ve önemini küçültmeğe çalışır, Üçüncü Dünya ülkelerine karşı da bağlantısız bir ülke görüntüsü almağa çabalarsa, elbette güvenilirliğini kaybeder ve sonunda tam bir yalnızlığa sürüklenebilir. Ama her üç güç merkezi önünde de, her biriyle iyi ilişkileri Türkiye'nin de istediği, zaten bunun Türkiye için bir zaruret olduğu, fakat hiçbirisiyle de tam bir ayniyet içinde hareket edemeyeceği, çünkü bunun da imkânsız olduğu iyice ve sürekli anlatılabilirse, Türkiye kendisi için kaçınılmaz olan çok yönlü dış politikasından yarar elde edebilir. O zaman Türkiye, her ülke için dostluğu aranır ülke olur. Bunun anlamı şudur: Türkiye, Batı bloğu içinde kalarak, âdeta tarafsız bir ülke gibi etkili bir yere sahip olabilecektir. Türkiye'nin 1939 öncesindeki durumu burada hatırlatılabilir. O dönemde de Türkiye "çok yönlü" bir politika izliyordu. Hem İngiltere cephesiyle, hem Sovyetler Birliği'yle, hem de Almanya'yla iyi ilişkilere sahipti. Bu ülkelerin hepsi de Türkiye'ye büyük önem veriyorlardı. 1939 yılında, yani hemen hemen

herkesin yerinin belirlendiği bir tarihte bile, bu ülkelerin her birinin Türkiye'yi kendi saflarına almak için yarıştıkları görülmüştür.

Böyle bir politikayı izlemenin güç olduğunu yukarıda söyledik. Hüner, zor olanı yapabilmektir. Kaldı ki, "zor olan", yani çok yönlü bir dış politika, yine yukarıda belirttik ki Türkiye için kaçınılmaz bir zarurettir. Yine de böyle bir politikayı izlemek özellikle belirli dönemlerde daha da güçleşebilecektir. Meselâ, 1945-1955 döneminin iki kutuplu dünyasında, yani dönemin niteliği gereği, üçüncü bir seçeneğin bulunmadığı bir dönemde çok yönlü bir dış politika izlemek fiilen imkânsız sayılabilir. Üstelik, iki kutuptan biriyle Türkiye'nin güvenlik sorunlarının bulunması, "iki yönlü" bir politikayı da imkânsızlaştırıyordu. Dolayısıyla, Türkiye'nin 1945 sonrasında izlediği politikanın bu yıllara düşen dilimini anlayışla karşılamak gerekir. Yani, uluslararası ilişkilerin genel yapısı çok yönlülüğe imkân tanııyorsa, Türkiye'nin kendi özel yeri öyle gerektirse bile, çok yönlü bir dış politika izlemesi fiilen imkânsız hattâ gereksiz hale gelebilir. Ancak, Türkiye'nin yanışı şu oldu ki, 1945 sonrasının ilk on yılı için anlayışla karşılanabilecek Batı'ya koyu biçimde bağlı dış politikasını, bir yandan Üçüncü Dünya olgusunun ortaya çıktığı, öte yandan da iki kutupluluğu eriten başka genel gelişmelerin doğduğu; üstelik Türkiye'yi Batı'ya bağlayan özel nedeninin (Sovyet tehdidinin) hafiflediği ikinci on yıllık dönemde de izlemeğe devam etmiştir. Böylece, hem uluslararası politikadaki gelişmelerin gerisinde kalan, modası geçmiş bir politikaya saplanılmış; hem de Türkiye'nin kendi özel durumunun zaten gerekli kıldığı çok yönlü bir politika zorunluluğu yerine getirilmemiştir. Üstelik, bu gecikme, Türkiye'nin çok yönlü politika izlemeğe başladığı üçüncü ve hattâ halâ devam eden dördüncü on yıllık dönemde, karşısına birtakım engeller yığımıştır. Birçok Üçüncü Dünya ülkesi, Türkiye'nin 1955-65 dönemindeki yanlışlarını unutamamaktadır. Türkiye'yi o yılların gözüyle görmekten kendilerini kurtaramamaktadır. Hattâ, Türk dış politikasındaki 1965 sonrası değişiklikleri, o sıralarda ortaya çıktığını hatırladıkları Kıbrıs sorununun getirdiği pragmatik bir değişiklik olarak da görebilmektedirler. Türkiye, bunun böyle olmadığını, Kıbrıs sorununun sadece yanlışların farkına varılmasını sağlayan bir katalizör etkisi yaptığı gerçeğini iyi anlatmak zorundadır. Bunu yaparken güçlüklerle karşılaşması da kaçınılmazdır. Türkiye, 1955-65 döneminin olumsuz etkilerinden kolay kurtulamayacaktır.

1970'lerin sonlarında gittikçe daha fazla kamu oyunun önünde yaşadığını yukarıda söylediğimiz dış politika olgusunun, yani çok yönlü dış politika uygulamasının başarı sağlayabilmesinin; büyük

ustalık, sabır ve uzun zaman gerektirdiği ortaya çıkmaktadır. Böylesine zor bir politikayı uygulayacak yöneticilere ne kadar büyük bir sorumluluk düşüyorsa, kamu oyunu biçimlendiren kamu oyu yaratıcıları da o ölçüde büyük bir sorumluluk altına girmektedir. Duygularına kolaylıkla kapılabilecek kitlelerin gittikçe daha fazla önünde sergilenen çok yönlü dış politika uygulaması, sabırsız, dolaşısıyla da haksız, eleştirilere uğrarsa yarar yerine zarar getirmeğe de başlayabilir. Hiçbir iktidar, artık kitlenin ilgi alanına girmiş dış politika alanında —ne kadar haksızca da olsa— eleştiri konusu olmayı kolay kolay göze alamaz.

Eylül 1979'da Havana'da yapılan 6. Bağlantısız Ülkeler Zirvesi Toplantısı'nda Kıbrıs konusunda Kıbrıs Rum yönetimini destekleyen bir kararın alınması Türkiye'de eleştiriler yarattı. Basında, üstelik dış konularda özellikle ağırlığı olan bazı yazarlar, Konferans'ın Türkiye açısından olumsuz sonuç verdiğini görüp, Türkiye'nin çok yönlü dış politika uygulamasının "tam bir fiyaskoyla sonuçlandığı" kanısını dile getirdiler. Oysa, böyle bir hükme varmak, birçok bakımdan kendisi eleştiriye hak etmektedir. Çünkü, her ne kadar, Kıbrıs konusu Türkiye'nin temel bir sorunu olup ikili ve çok taraflı uluslararası temaslardan sonra yayımlanan belgelerdeki yeri, Türk dış politikasının başarı göstergesi olarak görülegeldiği halde, yine de Kıbrıs, Türk dış politikasının tek etkeni değildir. Türk dış politikası, Kıbrıs konusunda veya herhangi bir doğrudan sorunda destek sağlamak için bir yol olmaktan ibaret değildir. Böyle bir sorun olmasa da, Türk dış politikası, belirli ilkeleri ve davranışları uygulamak zorundadır. Bu eleştiriler, üstelik, böylesine sabır isteyen bir dış politika faaliyetinin birkaç yıl içinde olumlu sonuç vermesini istemek anlamı da taşımaktadır ki bu da yanlış bir değerlendirme demektir.

Dış politika kavramının bir yasak konu olmaktan çıkmasının yararlarının görülmeğe devam edebilmesi elbette dış dünyanın ve onun içinde Türkiye'nin durumunun iyi öğretilmesine ve tabii onun için de iyi öğrenilmesine bağlıdır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Kitaplar :

- Allison, Graham T., *Essence of Decision*, Little Brown and Co., Boston, 1971.
- Armaoğlu, Fahir H., *Siyasi Tarih, 1789-1960*, (Üçüncü Baskı), A.Ü. SBF Yayınları, No: 362, Ankara, 1975.
- Danişmend, İsmail Hakkı, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt: 4 (1703-1924), İkinci Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1961.
- Dougherty, James E. - Pfaltzgraff, Robert L. Jr., *Contending Theories of International Relations*, J.B. Lippincott Co., Philadelphia-New York, 1971.
- Gönlübol, Mehmet, *Dış Politika, İç Etkenler Açısından Bir Dış Politika İncelemesi*, Ulusal Basımevi, Ankara, 1969.
- Karal, Enver Ziya, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları: 63, Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri: VIII, İstanbul, 1938.
- Sezer, Duygu, *Kamu Oyu ve Dış Politika*, A.Ü. SBF Yayınları, No: 339, Ankara, 1972.
- Soysal, Mümtaz, *Dış Politika ve Parlamento, Dış Politika Alanındaki Yasama-Yürütme İlişkileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, A.Ü. SBF Yayınları, No: 183-165, Ankara, 1964.
- Şeref, Abdurrahman, *Tarih-i Devlet-i Osmaniyye*, Cilt II, Karabet Matbaası, İstanbul, 1318 (1900).
- Tuncer, Hüner, "Eski" ve "Yeni" Diploması, (SBF, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1979.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt (Kuruluştan İstanbul'un Fethine Kadar), Türk Tarih Kurumu Yayını, XIII. Seri-No: 16 (1), Ankara, 1947.
- , *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, 1. Kısım (Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar), Türk Tarih Kurumu Yayını, XIII. Seri-No: 16 (d1), Ankara, 1956.

Makaleler :

- Ataöv, Türkkaya, "Milletlerarası Münasebetler Nedir ve Üniversitelerde Nasıl Okutulabilir?", *SBFD*, Cilt: XV, Yıl: 1960, No: 2, ss. 3-24.
- Kaplan, Morton A., "The New Great Debate: Traditionalism vs. Science in International Relations", *World Politics*, Vol. XIX, No. 1 (Oct. 1966), ss. 1-20.
- Kürkçüoğlu, Ömer, "Türk Demokrasininin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946'dan bu yana)", *SBFD*, Cilt: XXXIII, No: 1-2 (Mart-Haziran 1978), ss. 213-247.
- Ortaylı, İlber, "İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili", *Armağan (Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı)*, A.Ü. SBF Yayınları, No: 423, Ankara, 1978, ss. 169-182.
- Ransom, Harry House, "International Relations", *Political Science, Advance of the Discipline*, (Ed. by Marian D. Irish), Prentice-Hall, Inc. N.J., 1968, ss. 55-81.

Sondermann, Fred A., "The Linkage Between Foreign Policy and International Politics", *International Politics and Foreign Policy, A Reader in Research and Theory* (Ed. by James N. Rosenau), 5th Printing. The Free Press, New York, 1967, ss. 8-17.

EK

TÜRK DIŞ POLİTİKASI'na YÖN VEREN ETKENLER
TABLOSU

I. DIŞ ETKENLER

A. Dolaylı (Genel) Etkenler

1. Uluslararası Sistemin (Yapının) Etkileri
  - a. Siyasi Açından
  - b. İktisadi Açından
2. Uluslararası İdeolojik Etkiler
3. Dış Kamu Oyununun Etkileri

B. Doğrudan (Özel) Etkenler

1. Belirli Bir Dış Sorunun Olması
2. Coğrafi Konum-Bölge (Komşuluk) Sorunları
3. Uluslararası Bağlantılar
  - a. Siyasi Nitelikte
  - b. İktisadi Nitelikte

II. İÇ ETKENLER

A. Milli Güç

B. Sosyal Etkenler (Toplum Yapısı)

C. İktisadi Etkenler

D. Siyasi Etkenler

1. Yönetim Felsefesi (Kurumlaşmış Dış Politika Doğrultusu)
2. Resmi Kurumlar
  - a. Genel Olarak (Anayasa Yetki Dağılımı)
  - b. Siyasi Partiler
  - c. Ordunun Rolü (Milli Güvenlik Kurulu)
  - d. Dışişleri Teşkilâtı
3. Resmi Olmayan Kurumlar
  - a. Kamuoyu (Tarihi - Psikolojik Etkenler)
  - b. Baskı Grupları